

Сагынбеков Ж.С., Кайнаева Ж.А.

ТАЛАС ӨРӨӨНҮНДӨГҮ КОРГООГО АЛЫНГАН ЖАНЫБАРЛАР

Сагынбеков Ж.С., Кайнаева Ж.А.

ЖИВОТНЫЕ НАХОДЯЩИЕСЯ ПОД ОХРАНОЙ
ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЫ

Zh.S. Sagynbekov, Zh.A. Kainaeva

ANIMALS UNDER PROTECTION THE TALAS VALLE

УДК: 591.5

Талас өрөөнүндө кызыл китепке катталган жаныбарлардын, сүт эмүүчүлөрдүн 4, куштардан 3, түрү жөнүндө маалыматтар бар. Бул түрлөрдүн биоэкологиясы толук тактала элек. Беш-Таш Улуттук жаратылыш паркынан башка Талас тоосунун ар кайсы жерлеринен жолугат.

Негизги сөздөр: омурткалуулар, канаттуулар, мезгилдер ритми, ареалдар.

В Таласской долине есть 4 вида млекопитающих, 3 вида птиц, которые входят в красную книгу Кыргызской Республики. Биоэкология этих животных еще не исследована полностью. Таких животных можно встретить в национальном парке Беш-Таш и в некоторых местах гор Таласской долины.

Ключевые слова: позвоночные, птицы, сезонный ритм, ареалы.

There are 4 kinds of in Talas valley which are included in the red book of the Ryzgyz Republic. The bioecology of these animals has not yet been fully investigated. Such animals can be found in some places of mountains of the Talas valley.

Key words: vertebrates, birds, seasonal rhythm, areas.

Талас өрөөнүнүн омурткалуу жаныбарларынын Кызыл китепке кирип корголуп келе жаткандарынын биоэкологиясы жөнүндө Кыргыз Республикасынын Академиясынын Биология институту жүргүзгөн илимий изилдөөлөрдө бул жаныбарлар Талас тоо кыркаларында жолугары жөнүндө баяндалган. Ал кездеги маалыматтар менен азыркы учурдагы маалыматтарда биоэкологиялык жана түрдүк сандык жагынан өзгөрүүлөр бар. Мурдагы мезгилде табигый биоэкологиялык шарттар өзгөрбөй сакталып, жапайы жаныбарлардын жашоосуна ыңгайлуу шарттар сакталган жана азыркыдай антропогендик таасирлер аз болчу.

Талас өрөөнүндөгү коргоого алынган жаныбарлардын эсеби боюнча көпчүлүгү Беш-Таш Улуттук жаратылыш паркынын аймагында жашай тургандыгы көрсөтүлгөн. Бирок булардын кээ бирлери башка аймактардан кездешүүдө.

Беш-Таш Улуттук жаратылыш паркынын аймагында илбирс, түркестан сүлөөсүнү, чаар күсөн, бүркүт бар деп катталып жүрөт. Бирок илбирстин, бүркүттүн жашаганы жөнүндө толук маалыматтар жок. [1]

Беш-Таш Улуттук жаратылыш паркы 3500-4000 м.д.д бийиктикте жайгашкан. Алгачкы корук аянты 32410га жерди ээлесе, азыркы учурда корук жер

13731,5га аянтты түзөт, калган бөлүгү жайыт бөлүгү катары каралат. Беш-Таш суусунун чыгышы мал жайыт үчүн көбүрөк бөлүнүп берилген. Жазында барган малчылар кеч күзгө чейин бир орунда олтуруп, жапайы жаныбарлардын жаратылыштагы тынчын алып, биоэкологиялык шарттарын бузуп, аларды жер которуп кетүүгө аргасыз кылышууда. Ал эми коруктун аймагынын кээ бир жерлери ижарага берилип, эс алуучу жайга айланган. Мындай экологиялык шарттарда жапайы жаныбарлардын тиричилик өткөрүүсү мүмкүн эмес [1].

Илбирс *Uncia unica Shreber* - жашоо тиричилигин бийик тоолуу аймактарда өткөзгөн жаныбар. Тиричилиги башка жаныбарлардан айырмаланып, аска-зоолордодогу үнкүрлөрдө өтүп, эчки-текелерге (туяктууларга) аңчылык кылат. Эч качан алыс аралыктан кол салбайт, жашырынып, андып, боору менен жылып, ыңгайлуу учурду күтүп турат. Эчки-текелерге 10-15 метр аралыктан кол салып, уруп жыгып же жетип тиш салат. Кубаттуу тиштери курч, жакшы көрөт, өзү шамдагай. Бул өзгөчөлүктөрү жашоосунда азыгын табууда негизги каражаты болуп саналат. Жашаган аймагы кышында өтө суук болгондуктан денесин тыбыттуу жүн каптап, суукка чыдамдуу келет. Тери алдындагы май катмарын күз айында топтойт. Кышында илбирстердин, эчки-текелердин, туруктуу ээлеген аймагы Талас тоосунун күнгөй бети болуп саналат. Эчки-текелер Талас тоосунун субальп, альп тилкелерине жайында, күзүндө келгендиктен илбирстер ушул мезгилде келишет. Төлдөөсү Түштүк тарапта өтөт. Илбирстердин эсебин алуу үчүн коюлган көзөмөл аппараттарга эки жылдан бери илбирс катталбайт. Кээ бир учурларда ылайга, карга изи калып жаткандыгы илбирстин бар экендигине далил болууда. Илбирстер бир эле Беш-Таш тоосунда эмес Урмарал, Кара-Буура тоолорунда жолукканы илимий булактарда айтылып жүрөт.

Аюу *Ursus arctos Linnaeus* - өтө сейрек кездешүүчү жаныбар. Талас, Урмарал, Кара-Буура мергенчилик чарбаларынан бар экендиги айтылып жүрөт, бирок азыркы күнгө так маалымат жок. Аюунун биоэкологиясы илбирске караганда бир топ ыңгайлуу шарттарда өтөт. Бадаллуу токойлордо байырлашат, ийнинин салып кыштап төлөшөт. Жазында эки мамалыгын ээрчитип, чээндөн чыгат. Аюунун көбөйүшүнө ыңгайлуу шарттар бар. Бирок саны өтө аз.

Туркестан сүлөөсүнү *Lunx Lunx Linnaeus* - Беш-Таш Улуттук жаратылыш паркында катталган. Өзөндөрдөгү сууларда, бадалдуу жерлерде жашашат. Азыктарын негизинен жаныбар түзөт (коён, чычкан, канатуулар ж.б.). Азыктарын издеп, ареалдары өзгөртүп турат. Сүлөөсүндөр Талас тоосунун Урмарал, Кара-Коюн, Кара-Буура токой чарбаларынын аймагында да жашашат, бирок сандары өтө аз. Санынын өспөй жатышы азык үнөмдөрүнүн жетишсиздиги жана душмандардын көптүгү. Азык зат булагынын конкуренциясынан жырткыч жаныбарлардын саны чектелбей, жылдан жылга өсүүдө.

Чаар кусон *Vormela pevegusna Gulolenstaedt* - бул талаа, бөксө, орто тоо тилкелерине тараган түр болгону менен буларды азыркы учурда бул аймактарда жолуктуруу кыйын.

Талаада жырткыч канаттуулар коргоого алынганы бүркүт, ителги, кумай же ак кажыр. Бирок бул куштардын ичинен бүркүт Урмарал, Кара-Буура тоолорунун бийик аскаларында байырлайт. Саны сейрек. Мергенчилик чарбасынын маалыматы боюнча Беш-Таш улуттук жаратылыш паркында 10 чакты бүркүт катталган. Кайынды өзөнүндө бир, Кызыл-Белде, Чоң Ачыкбас, кичине Ачыкбаста экиден жүргөндүгүн көрүшкөн. Уясы жумурткалоосу, азыктары жөнүндө маалыматтар жок. Ушуга караганда Талас өрөөнүнө бүркүттөр Токтогул, Ажы Чаткал тараптан азыгын издеп келишет деген ой туулат. Талас өрөөнүнүн субальпы тилкесинен төмөнкү бөлүгүндө – орто бөксө тоолордо, талаа түздөрдө жашаган коён, түлкү, суур, сары чычкан, кыргоол ж.б. жаныбарлар дээрлик жокко эсе. Тоо аймагында эчки текелердин саны көптүк кылгандыктан бүркүттөр байырлашат.

Ителги *Falco cherrug J.E Gray* - Талас өрөөнүндө байырлайт. Күз, жаз мезгилинде учуп өтүүчү куш.

Кумай *Gyps himalayensis Hume*. Ак кажыр *Gyps fulvus Hablizl* - Талас тоосунун Беш-Таш, Кара-Буура тоолорунан жолугат, топтошуп жүрүшөт. Саны аз. Жаныбарлардын тарптары менен азыктангандыктан азык издөө ареалы кенен жана узак.

Талас өрөөнүндө коргоого алынган жаныбарлардын саны аз жана алардын туруктуу жашагандары сүлөөсүн, ач күсөн.

Калгандарынын туруктуу ээлеген аймагы тууралуу толук маалыматтар жок. Бул коргоого алынган жаныбарлардын санын өстүрүү үчүн биоэкологиялык шарттарын жакшыртуу керек:

- азык үнөмдөрүн түзүү;
- аңчылык кылууну токтотуу;
- биоэкологиялык шарттарын жакшыртуу;
- талас өрөөнүндөгү жашаган ареалдарын тактоо иш чараларды жүргүзүү [1].

Адабияттар:

1. Талас областтык мергенчилик чарбасынын отчеттору 2014-15-жж.
2. Болотников А.М. Каменский Ю.Н. Ориентация и перемещение яиц в гнезде как факторы эмбрионального развития птиц экология. – 1970. - №5. – С. 85-88.
3. Бродулин Т.Л. экологии и морфология лысухи. В книге Функциональная морфология птиц. - М., 1964. - С. 58-98.
4. Заболотников А.А спровочник птицеводство. - М., 1978. - С. 236.

Рецензент: к.биол.н., доцент Кендирбаева С.К.